

IFJÚSÁG ÉS CIVIL TÁRSADALOM

Első ránézésre talán furcsának tűnik az, hogy előadásom címében összekapcsoltam az ifjúság és a civil társadalom fogalmát, hiszen az ifjúság egyfelől köznapi szóhasználatunk gyakori eleme, másfelől viszont a társadalomtudományok közül főként a szociológián belül használatos, míg a civil társadalom fogalma az elsősorban Hegel és Marx által bevezetett polgári társadalom fogalmából kinövő modern politikaelmélet kategóriája. A civil társadalom jelentése - némileg leegyszerűsítve - az állampolgári aktivitásban ragadható meg, amelynek során az állampolgárok érdekeik védelmére csoportokba szerveződnek, mozgalmakat, intézményeket hoznak létre, sajátos érdekeiket jogi-intézményes garanciák segítségével megjelénítik az államban, azaz politikai akaratot képeznek, amelyen keresztül részt vesznek az országos politika alakításában is.

Hogyan lehetséges tehát egy köznapi-szociológiai és egy márkánsan politológiai kategória összekapcsolása? Úgy, hogy a társadalmi-politikai folyamatok az utóbbi időszakban hazánkban olyan viszonyokat alakítottak ki, hogy az ifjúság, a generációs metszet strukturálisan beékelődött a politikaelméleti vizsgálódás keretei közé. Az új generációk mozgása egyre inkább politikai jelentőségre tesz szertm s ezen belül is a fiatalok politikai értelmű tevékenységének egyik igen fontos vonatkozása a civil társadalom megteremtésében való tudatos vagy kevésbé tudatos részvételük, ami főleg a nyolcvanas évekre, s leginkább napjainkra érvényes. A ami pedig igazán fontossá teszi az ifjúság és a civil társadalom mozgása közötti összefüggések vizsgálatát, az éppen az a tény, hogy

válságból való kilábalásunk társadalmi-politikai megújulásunk leginkább attól függ, hogy mennyire sikerül egy hatékonyan és szervesen működő civil társadalmat kiépítenünk.

Arról van szó ugyanis, hogy a civil társadalom megszerveződése olyan tartalékenergiákat hozhat a társadalomban felszínre, amelyeknek intézményes felhasználásával képessé válhatunk a válságból való kijutásra. Ez a folyamat egyben felválthatná a kiüresedett, és tehetetlenné vált rendszerintegratív társadalomszervezés elsődlegességét és kizárólagosságát, hogy átadja helyét a szociálintegratív társadalomszervezés elsődlegességének. Itt most két újabb politológiai fogalmat használtam, nem véletlenül, mert megítélésem szerint az 1948-49 utáni magyar társadalomfejlődés ebben a megközelítésben értelmezhető leginkább, s ezért a témát is ebben a keretben közelítem meg. Rendszerintegráció és szociálintegráció eredetileg Jürgen Habermas kategóriái, aki a rendszerintegrációban a rendszert, mint társadalomvezérlő mechanizmust kapcsolja, a szociálintegrációhoz pedig az életvilágot, mint társadalmi azonosságélményt és lojalitásformát. Ezen ideáltípus kategóriák hazai viszonyok közötti újraértelmezése hasznos segítséget nyújt folyamataink megértéséhez. Jómagam ezért úgy fogom fel a két kategóriát, hogy a rendszerintegráció, mint társadalomszervező elv adott viszonyaink között a rendszert - azaz a politikai rendszert, a szocializmus politikai rendszerét - képviselő, állami-hatalmi szervezet- és intézményrendszer változatlan fenntartását helyezi előtérbe (s itt a változatlanságon van a hangsúly!), teszi önértékké a változatlanságot, addig a szociálintegráció elve a társadalmi-állampolgári együttműködés kiépítésére, az állampolgárok egymás iránti szolidaritásának megteremtésére (s így a civil társadalom megteremtésére), és a folyamatos össztársadalmi megújulóképességre, a változóképességre helyezi a hangsúlyt.

Megítélésem szerint azért alapvető kategóriák ezek, mert világossá teszik, hogy az állam (vagyis a hatalom, konkrétan

ban a párt) működését 1948-56 között abszolút értelemben, de 1956-tól napjainkig is döntően a rendszerintegratív elven alapuló társadalomszervezés jellemezte, amely a maga sajátos intézményeivel, hierarchikus felépítésével lefojtotta a civil társadalmat, az állampolgárok mozgalmait, s így kreatív energiákat bomlasztott fel, züllesztett szét. Ennek következtében a társadalmi konfliktusok feloldására nem születhettek társadalmi válaszok, s leginkább ennek következménye napjaink egyre mélyülő válsága.

Mindebből persze még nem világos, miért függ olyan szorosan össze ifjúsági és civil társadalom "scrsa". Nos, ennek bővebb kifejtése éppen a feladatom, de azért annyit mégis előrebocsátanék - mintegy megelőzve a konkluziót -, hogy nézetem szerint az ifjúság, pontosabban az új generációk egymásutánja egyre inkább objektív mozgatója, szervezője és életkeltője a civil társadalomnak. E szerepe azért objektív, mert nem egyes korosztályok tehetségén vagy tehetségtelenségén múlik ez a dolog, hanem azon, hogy a fiatalok strukturális okoknál fogva, valóságos élethelyzetükből adódóan, sok szempontból kényszerűen válnak az autonóm állampolgári kezdeményezések tömeges szereplőivé.

Hogy miért vált ilyenné a helyzet napjainkra, annak megértéséhez szükség van az 1956 utáni folyamatok áttekintésére, jelesül a hatvanas és a hetvenes évek meglehetősen markánsan különválasztható jellegzetességeinek felvázolására is. Ezért az ifjúság és a civil társadalom viszonyának vizsgálatát a hatvanas évekkel kezdem, a hetvenes évekkel folytatom, s mindezek tapasztalatában igyekszem a nyolcvanas évek markánsan új jellegzetességeire rámutatni. Végül pedig arra teszek kísérletet, hogy megnézem, milyen jövőbeli alternatívák között választhatunk ifjúság, civil társadalom és a társadalmi megújulás összefüggérendszerében.

I.

Amikor az ifjúság civil társadalomhoz való közeledésének folyamatát vizsgáljuk, nem sok mondandónk lehet az 1948-56 közötti időszakról, mert nagyjából és durván azt lehet mondani: nem létezett civil társadalom. Lényegében az államelv, a rendszerintegratív elv totális érvényesítése zajlott ekkor, átfogta a társadalom egészét, minek következtében a társadalom egésze bürokratikus-hierarchikus intézményesedett. A civil szférát diktatórikus eszközökkel szorították le, s ez az erőszakos társadalomszervezés természetesen az ifjúság helyzetét is lehetetlenítette.

Az 1956 utáni konszolidációs időszak azonban, főként 1962-63 után, miután lezárultak a polgárháborús harc utózmögéi is, és megtörténtek az amnesztiák, új helyzetét teremtett az érkező generációk számára. A hatvanas éveket lényegében a civil társadalom megteremtésére irányuló korai törekvések időszakaként jellemezhetjük. De hogyan jöttek létre ezek a törekvések?

Éppen arról van szó, hogy 1956 hatására az MSZMP megőrizte ugyan a rendszerintegratív társadalomszervezés elsődlegességét, az államelvet, de oldott ennek totális és kizárólagos jellegén. Az életszínvonalpolitikára nagyobb hangsúlyt helyezve igyekezett - úgy mondhatjuk - egyfajta materiális, tehát anyagi juttatásokon alapuló legitimitációt kivívni magának, s ennek érdekében lehetőséget teremtett egyfajta fogyasztói magán-társadalom létrejöttére. Ezzel bizonyos szabadságot hozott létre a személyes-intim lét, a magánlét szférájában, de ez korántsem jelentette a civil társadalom létrejöttét, csak fogyasztó polgárok termelődtek ki, s nem pedig állampolgárok. Liberálisabb eszközökkel tehát helyet adott a szociálintegratív társadalomszervezés csíráinak is, ám a rendszerintegráció meghatározó voltát továbbra is biztosította az a változatlan államigazgatási-bürokratikus elven működő, merev hierarchikus

szervezetrendszer, amely nemcsak az állami szférában, hanem a társadalom összes szférájában is jellemzővé vált.

Ugyanakkor a liberalizálódás, a magántársadalom létrejötte és főként a '68-as reformra való készülődés, s maga a reform ténye optimizmussal és lelkesedéssel töltötte el az érkező generációt (amelyet azóta egyszerűen csak beatnemzedéknek szoktunk nevezni). Mindebben szerepet játszott az a tény is, hogy a hatvanas évek valóban az extenzív emelkedés éveit voltak, amikor a munkahelyek száma, az egyetemi keretszámok stb. még mennyiségi értelemben növekedtek. Csökkent az esélyegyenlőtlenség. Erőteljes társadalmi mobilizáció volt, és így tovább.

Mindezek következtében a beatnemzedék egyfelől arra vállalkozott, hogy új értékeket mutat fel a társadalomnak, igyekszik sajátos világát, szubkultúráját érvényre juttatni, másfelől azonban elfogadta a továbbra is erőteljesen sugallt és propagált rendszereszményt, s ami még fontosabb, az azt fenntartó rendszerintegratív társadalomszervező elvet. Nem kérdőjelezték meg - talán nem is kérdőjelezheték meg - az állam, a párt egyoldalú akaratlevitelének, monopolisztikus irányításának, mint fenntartás nélkül követendő elvnek a jogosultságát. Szinte öntudatlanul és vakon úgy vélték, hogy csak az állam vezényletében lehetséges a szocializmus rendszer-eszményének megvalósítása, illetve, hogy az általuk hordozott új értékek, magatartás- és szubkultúra integrálása a társadalomba is csak ezen az állami-hatalmi úton keresztül méhet végbe. Így eleve egy meglévő, eszményi civil társadalom létéből indultak ki, amelyet az állam már - gondolataik szerint - megteremtett mindenkinek az érdekében. Ezért úgy vélték, hogy nekik nem marad más feladatuk, minthogy szándékaikat deklarálják, beatzene-szövegekbe foglalják, s ez már elég lesz ahhoz, hogy a felnőtt társadalom befogadja, integrálja őket a maguk sajátos ségaival együtt.

Nem ismerték fel - s újra csak; talán fel sem ismerhették - azt, hogy törekvéseik becsatornázása előtt strukturális akadályok tornyosulnak, hogy a hatvanas évekre már egy olyan rendszerintegratív alapú szervezetrendszer hálózza be a társadalmat, amely a változatlan működésben és a benne résztvevők változatlan tevékenységének fenntartásában érdekelt, s hogy a civil szféra kiszorult a hivatalos szervezeteken és intézményeken kívülre. Ennek következtében nem tudtak hatékonyan fellépni saját érdekeik védelmében sem, hiszen nem tudták, hogyan lehetne a számukra ismeretlen struktúrában hatékony politikai stratégiákat kialakítani, intézményes eszközöket igénybevenni.

Igy végül is arról beszélhetünk, hogy az ifjúság a hatvanas években a civil társadalom meglétének hitéből indult ki, úgy vélte, hogy a civil társadalom, a szociálintegratív elv határozza meg a társadalmi berendezkedés működését, amelyet mintegy az állam testesít meg. Kísérleteik ennél fogva eleve kudarcra voltak ítélve, hiszen nemcsak az állam és társadalom kapcsolatának sajátosságait nem értékelték, nemcsak a bürokratikus intézményrendszer létét nem ismerték fel eléggé, de még a társadalom reális érdekkülönbségeivel, politikai tagoltságával sem vetettek számot. Ugyanakkor viszont tevékenységük mégiscsak civil társadalom-jellegű tevékenység volt, így egyfajta öntudatlan civiltársadalmasodáson mégiscsak keresztülmentek, anélkül, hogy ennek intézményes bázisát, objektív garanciáit kiépítették volna. Ennélfogva a beatnemzedék tagjai a politikai-társadalmi berendezkedés szisztémáján, a rendszerintegratív logikán nem tudtak változtatni, ugyanakkor nekik egyenként a létező intézményrendszerbe mégis be kellett illeszkedniük, vagy ha ezt nem tették, teljesen el kellett attól távolodniuk. Ez a beilleszkedési folyamat különösen a '68-as diáklázadások nyugati és hazai kudarcai után erősödött fel, zajlott le körülbelül a hetvenes évek elejéig.

Az állam tehát a magánszférába szorította vissza az új generációk törekvéseit, az az állam, amely a fogyasztói magán-

társadalom felülről való létrehozásában lényegében csak biztosítani akarta a rendszerintegráció fenntartását, azaz a rendszer változatlan működésének fennmaradását. A liberalizáció csak eszköz volt tehát, amely a '68-as csehszlovákiai események, s egyéb külpolitikai kényszerek következtében 1972 után visszavételre került. De ezzel már bent járunk a 70-es évtizedben, amelyet témánk szempontjából végül is a civil társadalom megteremtésére irányuló korai törekvések felbomlása a beatnemzedék, az ifjúság szétesése vezetett be.

II.

Azt lehet mondani, hogy a hetvenes években újra felerősödött a rendszerintegratív társadalomszervezés, újra előtérbe kerültek az adminisztratív megoldások, ugyanakkor ez már nem járhatott együtt a magántársadalom, a fogyasztó polgárosodás visszavételével. A hetvenes évek fiataljai leginkább a civil társadalomról való lemondással, nyomasztó tétovassággal és a magántársadalomba való visszahúzóddással jellemezhetőek. De nézzük meg közelebbről: mik motiválták ezt a generációt?

Három tényezőt lehet felsorolni.

Elsőként azt emelném ki, hogy bár a beatnemzedék csúfos kudarcot vallott egynéhány évvel korábban, mégis működésének erős morális-erkölcsi jelentősége volt az újonnan érkező generációk, az utódok számára. Mégpedig abban az értelemben, hogy a fiatalok által nyíltan vállalandó másság, alternativitás, autonómia követelményét, de legalábbis fontosságát szimbolizálta tevékenységük. Ez azért is lényeges volt, mert a hetvenes évek fiataljai szocializációjuk során továbbra is a rendszereszmény egyoldalúan hangsúlyozott közösségiségét, a változatlanságra épülő beilleszkedés követendő magatartásmin-táját tanulhatták. Ugyanakkor azt is tapasztalhatták az új generációk, hogy az autonóm törekvések megtörnek a társadalmi

és politikai intézményeken, s lehangoló eredménnyel jár az, ha egy generáció valóban képviselni akarja másságát, sajátosságait, új értékfelfogását. Így a beatnemzedék sorsának értelmezése kapcsán fokozatosan világossá vált, hogy a hivatalos intézményrendszer nem alkalmas az új generációk törekvéseinek, érdekeinek integrálására, bár még nem vált egyértelművé ennek az ellentmondásnak a mibenléte a hetvenes évek fiataljai számára.

Azért nem vált egyértelművé az ellentmondás valódi gyökere, vagyis az, hogy a rendszerintegratív elven felépülő berendezkedés hosszú távon alkalmatlan a megújulásra, mert éppen ez az alkalmatlanság nem bizonyítódott be még a hetvenes években. És ez a második benyomás, amely szinte az évtized végéig motiválta a fiatalokat. Ezekben az években ugyanis még hiányoztak a bizonyítékai annak, hogy a fennálló berendezkedés fejlődés- és életképtelen, hiszen a nyilvánosság akkori hiánya miatt a külföldi hitelek alapvető szerepe sem vált világossá a mesterségesen pumpált kirakat-fejlődésben. S bár a hetvenes évekre erőteljesen lelassult a társadalmi mobilizáció, az extenzív fejlődés kimerülőben volt, növekedett az esélyegyenlőség, a fiatalok maguk körül mégis azt láthatták, hogy nép-gazdasági szinten nincs stagnálás vagy visszaesés, s hogy az emberek, a felnőttek, a szülők elégedettek. Ebből következően valamiféle "érzem, látom, hogy baj van, de nincs rá igazi magyarázatom és bizonyítékom" - állapot jellemezte a hetvenes évek fiataljait.

Harmadszor viszont azt fontos kiemelni, hogy a fiatalok egyéni létükben, egyéni szocializációjuk, beilleszkedésük során már szembekerültek a rendszer alapvető működési problémáival. Ez azzal állt összefüggésben, hogy az extenzív tartalékok kimerülésével a mennyiségi bővülés beszűkült, így a rendszerintegratív intézményrendszer a maga valóságos minőségében kezdett megnyilvánulni. Amellett tehát, hogy időközben növekedtek a lakásgondok, a pályakezdés és a családalapítás gondjai

is, a hivatalos szervezetek sajátos működésének megismerése és hatásai elszenvedése jelentette a leglényegesebb társadalmi tapasztalatot az új generációk számára. De milyen tapasztalatokat jelentett ez?

Világossá vált, hogy az az intézményi-szervezeti struktúra, amely hivatott a rendszerintegratív társadalomszervezés megvalósítására, állami és társadalmi szférában egyaránt, lényege szerint a felső irányítás elveihez történő feltétlen alkalmazkodással, a hierarchia magasabb helyéről érkező utasítások, kivánalmak, kritikátlan végrehajtásával jellemezhető leginkább. Emellett azzal, hogy a hierarchia alsóbb szintjein, horizontálisan jelentkező "másságokat", alulról jövő törekvéseket és javaslattevő, újjító szándékokat e mechanizmus képtelen integrálni, sőt, kiveti magából azokat.

Az aligha vitás, hogy egy végrehajtásra és feltétlen alkalmazkodásra berendezkedett szervezetrendszer nem nyitott az alulról jövő kezdeményezésekre. Mindebből viszont az is következik, hogy e struktúra objektíve mindig az új generációk számára nehezíti meg leginkább a beilleszkedést, hiszen a fiatalok - "kívülről" érkező - mindig a maguk sajátosságaival, különöségeivel együtt igyekeznek integrálódni a társadalomba - ám ennek keményen ellenáll a struktúra. A hetvenes évek fiataljai már a saját bőrükön tapasztalták, hogy a teljesítményelv helyett az alkalmazkodás-végrehajtás elve érvényesül, s ezért nem hasznosulhat másságuk, bizonyítási szándékuk, hogy az előrejutás nem a tevékenység minőségében, hanem a minél magasabb hierarchikus pozíció megszerzésével és az adott szervezethez való hűséggel áll szoros összefüggésben. S ezt nemcsak a gazdasági, de a politikai és kulturális intézményekben is tapasztalhatták, nem beszélve arról, hogy a szocializáció is az alkalmazkodó magatartást állította abszolút min-tának.

A hatvanas évek fiataljai tehát már egyénileg küszködtek az intézményekbe való beilleszkedéssel, ám az a tény, hogy a materiális, életszínvonalra alapozott legitimáció még működött, a fiatalok többségét meggyőzte arról, hogy nem kell nyílt és tevékeny kritikát gyakorolni a berendezkedés felett, hiszen a berendezkedésnek látszólag van jövője. A fiatalok kisebbsége, a tudatosan gondolkodó, főként egyetemistákból - értelmiségiekből - álló szűkebb csoport - akiket nevezzünk most az egyszerűség kedvéért mérvadó rétegnek - azonban már világosabban látta a materiális legitimáció, egyáltalán a rendszerintegráció csapdait, ám az előző okoknál fogva tömegbázisra ebben az évtizedben nem tehettek szert. Egyébként általában is igaz az, hogy egy rendszerintegratív, államelvű berendezkedés addig nem kerül tömeges kritika kereszttüzébe a társadalom részéről, amíg a materiális legitimáció ellátására képes, s csak annak széthullásával kapcsolódik össze az értelmiségi kritika a különféle rétegeknek, csoportoknak a helyzet kényszere folytán kialakuló kritikájával, miként ennek napjainkban egyre több tanujelét láthatjuk.

Mindezek következtében a hetvenes évek fiataljainak többsége valamifajta tétova, közties magatartást választott, amennyiben félig elfogadták az intézményes rendet, a beilleszkedtek, azonban félig el is fordultak tőle, s a megválaszolatlan és szorongató kérdésektől a magánéletbe, az intim szférába menekültek. Nem próbálták azonban civil mozgalmakat létrehozni, mert egyrészt a beatnemzedék példája kiábrándító volt számukra, másrészt még mindig elfogták a rendszerközpontú, bürokratikus hatalmi intézményrendszer jogát arra, hogy saját, autonóm aktivitások helyett továbbra is az állam legyen csak aktív, s képviselje helyettük a civil társadalmat. Így a rendszerintegratív társadalomszervező elv a hetvenes években látszólag dialdalmasan haladt előre a maga útján, s a több intézményes szervezeti tapasztalattal, de több bizonytalansággal, tétovassággal is jellemezhető új generáció előtt még nem vált világossá, hogy a rendszerintegráció utolsó tartalékait számolja fel,

szinte önmaga készíti elő saját kritikáját, amely a nyolcvanas években be is következett.

III.

Éppen a fentiekből következően a nyolcvanas évtized, az években előrehaladva, s napjainkhoz egyre közelebb érve mindinkább jellemezhető úgy, mint a civil társadalom eredeti felhalmozása kezdetének évtizede. Alapvető jellemzője, hogy az újabb és újabb generációk egyre erőteljesebben fogalmazzák meg a rendszerintegratív társadalmi berendezkedés kritikáját, s ezzel együtt a szociálintegratív társadalomszervezési elv szükségessége már nem pusztán szavakban fogalmazódik meg, hanem gyakorlati mozgalmi tevékenységben is jelentkezik.

Ennek a változásnak alapvető eredője abban keresendő, amire az előbb utaltam: a rendszerintegráció utolsó tartaléka is felszámolódtak a nyolcvanas években, mégpedig főként annak következtében, hogy a gazdasági eredménytelenség hatására szétropant az eddig funkcionáló materiális legitimáció, s egy újfajta, állampolgári alapú legitimáció követelménye egyre sűrűbben jelentkezik. Miután ugyanis a rendszer gazdaságilag fejlődésképtelenné vált, a gazdasági szervezettrendszer tehetetlenségén keresztül egyre inkább egyértelműsödött a politikai-hatalmi intézményrendszer tehetetlensége és megújuló képtelensége is, s ezen keresztül pedig megkérdőjeleződött az egész berendezkedés eddigi működés módja.

Az intézményekből való kirekesztettség következtében főként és elsősorban az új generációk érzékelhették azt, hogy az alattvalói alkalmazkodás, a magánéletbe-fogyasztói létbe szorítottság és szabadsághiány helyett cserébe minimálisan elérhető egzisztenciális biztonság, materiális életszínvonalbeli nyugalom és felszámolódik, aminek következtében az addig lojálisnak nevezhető többség is megváltoztatta magatartását

és véleményét. Így már nem pusztán a fiatalok mérvadó csoportjai, de az új generációk nagy többsége is látványosan elfordult a hivatalos szervezetektől - a legkülönbözőbb társadalmi-politikai szférákban egyaránt. A hetvenes évek fiataljaival szemben a maiak már semmiféle illuziót nem táplálnak, az intézmények iránt, kivonulnak azokból, hogy tevékenységük tartalmi részét egyértelműen a magánszférára koncentrálják.

Amikor ezt a kivonulási folyamatot elemezzük, határozottan külön kell választanunk az autonóm törekvések két nagy formáját. Az egyikbe a résztvevő fiatalok többsége tartozik, akik nem a civil kurázsi megteremtésének szándékával, hanem döntően egzisztenciális-megélhetési kényszer hatására vonulnak a magánszférába, s kezdenek különféle öntevékenységbe, vállalkozásokba. Ennek során, túllépve a fogyasztói lét határán, termelői autonómiát teremtenek maguknak a második gazdaság egyre bővülő és legalizálódó szférájában. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy ez a vállalkozói mentalitás még nem a civil, állampolgári lét a maga teljességében, (vagy ahogy a klasszikusok mondták: ez még nem citoyen, csak bourgeois-lét), mégpedig azért, mert ez a termelői autonómia még főként individuális jellegű. E körben még nem jelentkezik erőteljesen a csoportokba szerveződés, az érdekszövetségbe tömörülés, s az új intézmények teremtésének igénye, amelynek következtében aztán háttérbe szorul a politikai-állami, vagy másképpen közösségi szempontok érvényesítése, ami pedig a civil társadalom egyik alapvonásának tekinthető. Ez tehát még nem civil lét, nem civil társadalom, hiányzik belőle a szociálintegratív, állampolgári együttműködésre törekvés igénye, de az elmondható, hogy minden bizonnyal alapja a civil társadalom további kibontakozásának. Különösen abban az esetben válik vagy válhat alapjává annak, ha a termelői autonómiának, a vállalkozásnak a jogi-gazdasági feltételei elbizonytalanodnak, mert akkor politikailag kell fellépni azok megvédése érdekében. Végso soron tehát az autonóm mozgások döntő többségénél még csak a rendszerintegratív alapú társadalomrendezkedésről való eltávolodás törté-

meg, de nem valósult meg, vagy csak igen korlátozottan valósult meg a szociálintegratív logika és civil magatartásmód elsajátítása.

Ugyanakkor viszont az értelmiségi-egyetemista, mérvadó csoportok körében - vagyis a szűk kisebbség körében - a hivatalos intézményektől, szervezetektől való eltávolodás, a nyolcvanas évek második felére egyértelműen együtt jár a civil lét, a civil kurázsi megteremtését szolgáló autonóm mozgalmak és intézmények létrehozásának szándékával, azzal a törekvéssel, hogy kollektív érdekeik megfogalmazása, képviselőik során együttműködjenek a társadalom más autonóm és nem autonóm érdekcsoportjaival is. Ők tehát a rendszerintegrációtól való eltávolodás, azaz a nem kimondás után megfogalmazzák az igent is, azaz pozitív-konstruktív programot alakítanak ki a szociálintegráció, a civil társadalom megteremtésének szellemében. Ami különösen új fellépésükben, az éppen a tudatosság, vagyis az, hogy tisztában vannak szándékaik politikai-társadalmi tartalmával. Felfogható mindez egy kollektív tanulási folyamat jelentős állomásának is, amennyiben a beatnemzedéktől az autonómiára, a sajátos értékekre törekvés igényét, míg a hetvenes évek fiataljaitól az intézményes-szervezeti viszonyok, a politikai struktúra figyelembevételét és az ahhoz való szükséges mértékű alkalmazkodás képességét vették át, sajátították el - s mindezt igyekeznek több-kevesebb - egyre inkább több, mint kevesebb sikerrel szerves egységbe ötvözni.

Mindazonáltal a hivatalos politikai-társadalmi intézményrendszer "félretolása" és az autonóm érdekképviselők kiépítési szándéka nemigen járhatott volna együtt intézményesedési törekvésekkel is, például a FIDESZ létrehozásának szándékával, ha az állami szféra, a hatalom következetes rendszerközpontú politikája belülről ne bomlott volna meg, és fel a nyolcvanas évek közepére-második felére - vagyis napjainkra. Arról van ugyanis szó, hogy a rendszerintegratív társadalomszervezés csődjé most már azért a politikai vezetés, a párt előtt is

nagyjából nyilvánvalóvá vált. A valóság helyzetét sürgetése közepette arra kényszerült az államhatalom, hogy próbáljon - már csak saját, állam-létének fenntartása érdekében is - a szociál-integratív, civil energiákra építeni, tehát hogy a különféle társadalmi érdekszférákkal megegyezésre jusson, elnyerje ezek jóindulatú támogatására a központi politika megvalósításához. Most itt tekintünk el annak kifejtéséről, hogy ez az alaposan megkésett kezdeményezés az állam és a magántársadalom időközbeni "látványos" elszakadása miatt eleve rendkívüli nehézségekkel néz szembe, témánk szempontjából inkább annak a kiemlése fontos, hogy a hatalom úgy akarja - illetve eddig úgy akarta - a társadalom energiáit előbányászni, hogy közben ragaszkodik a rendszerközpontú politikai elsőbbségéhez és az ezt megvalósító hivatalos intézményrendszerhez. Ennek következtében aztán a szociálintegratív, állampolgári energiákat beindítja, majd ijedten korlátozza. A rendszerintegrációs irányítás időnként lazul, aztán újra gyorsan bekeményedik. Egyszerűen zavaros, eklektikus és egyre kiszámíthatatlanabb működésmód kezdi jellemezni a hatalmat, s ennek következtében egyre inkább az egész társadalmat is. Ez a helyzet pedig végső soron nemcsak a civil törekvéseket, mozgalmakat nem engedi kibontakozni, de voltaképpen a rendszerintegratív alapú állami hatalmat és politikát is felszámolja, amelynek következtében a folyamatok teljes irányíthatatlanságának veszélye rémlik fel.

Ez a sok tekintetben jogos szorongást és feszültséget jelentő politikai helyzet az autonóm mozgalmak szervezői előtt is tudatosodik, aminek eredménye az, hogy a mérvadó csoportok tagjai már nem pusztán az individuális citoyen-értékek, a civil kurázi bizonyos fokig önérdekű elsajátítását tűzik ki célul maguk elé, hanem arra tesznek kísérletet, hogy szélesebb mezőben, az országos politika szintjén gondolkozzanak és fogalmazzanak meg állásfoglalásokat meghatározott politikai kérdésekben. Intézményeiket sem pusztán az érdekképviselő, hanem a közügyekben való részvétel igényével hozzák létre, tehát a társadalomból felemelkednek az államba, s éppen ezáltal vál-

nak civil társadalmi kezdeményezésekké. Emellett rendkívül fontos kiemelni azt, hogy mozgalmaikhoz erősödő erkölcsi bázist ad a szélesedő, különösen fiatalok körében érzékelhető közhangulat, amely sürgetően várja a megújulást, s reménykedve fordul minden új kezdeményezés felé. Az utóbbi 30 évben tehát most először bukkan fel annak a lehetősége, hogy az értelmiségi csoportok belterjes mozgásai tömegbázisra tegyenek szert a dolgozó fiatalok körében is, s ezzel olyan politikai erőt kölcsönözzenek mozgalmaiknak, amelyek megléte esetében félresöpülésük csak a politikai katasztrófa veszélyének vállalásával együtt válik lehetségessé. Ám hozzá kell tenni azt is, hogy mindez csak lehetőség, hiszen még mindig érezni a szakadékot az értelmiségi fiatalok gondolkodásmódja, érték- és érdekrendszere és az úgynevezett átlagfiatalok hasonló motiváló tényezői között. Arról már nem is beszélve, hogy természetesen az értelmiségi csoportok között is gyakran éles eltérések és nézetkülönbségek mutatkoznak. Azonban ezzel együtt is megállapítható, hogy a fiatalok körében egyre inkább növekszik a mérvadó csoportok erkölcsi befolyása, s várható az is - amire korábban már utaltam -, hogy a fiatalok számára egyre inkább létszükségletté váló termelői autonómia fenntartásának, jogi garanciái kiépítésének igénye, s egyáltalán az általános elkeseredettség elvezetheti a többséget is a civil kezdeményezések, alternatív mozgalmak támogatásáig.

Mindehhez persze azt azért hozzá kell tenni, hogy itt főként bontakozó folyamatokról és tendenciákról van szó, s nem szabad azt hinni, hogy most már minden fiatal civil társadalomban, politikában, állampolgári aktivitásban gondolkodik. Pontosan kell látni azt, hogy a fiatalság nem azonosítható a fővárosi egyetemek hallgatóival, s hogy valószínűleg még mindig az új generációk nagy többsége (fele vagy inkább kétharmada!) sem az állampolgári, sem a termelői autonómia megteremtéséből nem veszi ki a részét, s a hatvanas évek jellegzetes magatartásához hasonlóan kényszerűen és különösebb ellenállás nélkül elfogadja a fennálló viszonyokat. Ez valószí-

núsíthatően főként azoknak a vidéki rétegeknek az esetében különösen jellemző mentalitás, akik még belekapaszkodhatnak a háztáji gazdálkodás, a jobb lakáshoz jutás, a nagyobb szülői-családi támogatás anyagi lehetőségeibe. Ám egyfelől a romló politikai közhangulat ezeket a rétegeket is egyre inkább elérli, másrészt a népgazdaság válságjelenségei egyre határozottabban elérkeznek a kisvárosba és a faluba is.

Összegezve megállapítható, hogy közvetlenül két tényező adta meg a nyolcvanas évek második felében-végén a feltételeket ahhoz, hogy az értelmiségi csoportok az elszigetelt, belterjes mozgást meghaladva a szervezetalakítás gondolatáig és tettéig jussanak el, alternatívát jelentve a hivatalos ifjúsági szervezettel szemben. Az egyik a hatalom eddigi egységességének, magabiztosságának megroppanása - amelyet egyébként az is bizonyít, hogy 1983-ban a Dialógus békecsoportot még különösebb magyarázat nélkül tiltották be, a FIDESZ-szel szembeni magatartás azonban 1988-ban már meglehetősen ambivalenssé vált -, a másik pedig ezzel szoros összefüggésben az autonóm mozgalmak mögött latensen megjelenő tömegbázis.

Az értelmiségi-egyetemista és más mérvadó csoportok által létrehozott civil mozgalmakat, intézményeket, - mint például egyetemi köröket, klubokat, szakkollégiumokat, környezetvédő egyesületeket, kulturális-honismereti szerveződések, békeklubokat, a helyi társadalom autonóm érdektörekvéseit, vallási bázisközösségeket, életmód-mozgalmakat s egyéb alternatív közösségeket - sokféleképpen lehetne és lehet csoportosítani. Így tipizálási mód lehet irányultságuk (mint például politikai, gazdasági, kulturális, szabadidős stb. szerveződések), terjedelmük és időtartamuk (eszerint beszélhetnénk single-ussie, azaz egy témára szerveződő törekvésekről - ilyen például a Bős-Nagymarosi Vízierőmű építésével szembeni ellenállás -, vagy átfogóbb, hosszabb távú, stratégiai-politikai koncepción alapuló mozgalmakról, ide sorolható például a FIDESZ), esetleg radikalitásuk mértéke szerint, vagy más meg-

közelítés is alapul szolgálhat értelmezésükhöz. Ám én most mégis az általam legfontosabbnak vélt tulajdonságukat emelném ki, mégpedig azt, hogy ezen autonóm szerveződések többségére jellemző, egyfelől a közösségi érdekek felvállalása - természetesen sajátos érdekeik képviselőitől -, másfelől az, hogy a hatalmi intézményrendszerrel szemben konstruktíve lépnek fel, az államot nem elpusztítani akarják, hanem azzal új közmegegyezésre, konszenzusra kívánnak lépni, s emellett igyekeznek kapcsolatot teremteni a társadalmi megújulást segítő más autonóm, adott esetben ellenzéki csoportokkal is.

Ha tehát a jelenlegi viszonyokat állapotukban fogjuk fel, akkor azt látjuk, hogy a nyolcvanas évekre erőteljes pluralizálódás tapasztalható - olyannyira, hogy az állapot leírásakor talán éppen ez a pluralizmus jellemzi leginkább a társadalmi viszonyokat -, hiszen még erősen fennáll a magántársadalom, de már bontakozik, csirázik a civil társadalom is, még nagyon nagy súlyú a fiatalok körében is a szűken vett fogyasztói mentalitás, de már széles körben meghonosodott a vállalkozói magatartás, amely átmenet és alap a civil társadalomhoz, és látható jelei mutatkoznak az állampolgári viselkedés és felelősség kialakulásának is.

Ma viszont a nyolcvanas éveket nem a rögzített állapot, hanem a tényleges folyamatok oldaláról szemléljük - s megítélésem szerint éppen ez a fontos és lényeges -, akkor a legjellegzetesebb tendenciaként azt emelhetjük ki, hogy a nyolcvanas években előrehaladva, a kilencvenes évekhez közeledve egyre inkább az autonómiák, a civil társadalom megteremtésének gondolatához és gyakorlatához közelednek az új generációk, s főleg ennek mérvadó csoportjai, mert objektíve és strukturális okoknál fogva nekik van a legkevesebb esélyük a hagyományos intézményrendszer még elvétve meglévő előnyeinek kihasználására, ráadásul az új intézkedések - amelyek reform címen szülnének, de valójában korántsem jelentenek olyan reformokat, amelyek az ifjúságellenes társadalmi mechanizmust megszüntet-

nek -, tehát a legújabb intézkedések és folyamatok, mint az adórendszer bevezetése, a lakáshelyzet rosszasodása, a munkanélküliség veszélye, s most legújabban például a lakossági hitelek kamatainak felemelése - leginkább éppen a fiatalokat sújtják. Nem marad tehát más választásuk, minthogy saját maguk próbálják kezükbe venni sorsuk irányítását.

A fő kérdés ezek után már csak az lehet, hogy az állam meddig ragaszkodik a rendszerintegratív, azaz monopolisztikus és bürokratikus társadalomvezérléshez, meddig szorítja háttérbe még a szociálintegratív társadalmi együttműködést, együttgondolkodást elősegíteni kívánó, azt intézményesíteni akaró autonóm törekvéseket. Az megjósolható, hogy minél tovább marad a jelenlegi politika, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az új generációk egy államtól független civil vagy magántársadalom kiépítésében válnak objektíve érdekeltté. A konszenzus esélye, s ezzel egy erős civil társadalom mellett egy erős állam megteremtésének, s organikus kapcsolatrendszerük kiépítésének esélye még adott.

IV.

Befejezésül érdemes talán eljátszani azzal a gondolattal, hogy a korábbiakban elmondottak figyelembevételével milyen alternatívák állnak előttünk a közeljövőben, a kilencvenes években. De még mielőtt erre rátérnék, újra szeretném hangsúlyozni: ifjúság és civil társadalom sorsa sok tekintetben összekapcsolódik, egyik függvénye a másiknak. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a civil társadalom korlátozása az ifjúság korlátozását is jelenti, s az ifjúság korlátozása a civil társadalom korlátozását is jelenti. Ugyanakkor viszont a civil társadalom felvállalása az ifjúság felvállalását is magában foglalja, s az ifjúság felvállalása a civil társadalom felvállalását is magában foglalja.

Ezek után térjünk vissza az alternatívákhoz. Megítélésem szerint nagyjából és durván háromféle változat következhet be, s után nálunk a társadalmi berendezkedés erősen centralizált és államközpontú, ezért a variációk sorsa is elsősorban a hatalom, a párt politikájának változtatásától vagy nem-változtatásától függ.

1. Először is létezik egy olyan lehetőség, hogy az állam megelégedi az ifjúság - s egyáltalán az emberek - civil társadalmi aktivitásával, hiszen az elhajlást jelent a hatalom által továbbra sem alaposan kritika alá vett társadalomszervező elvtől, s ebből következően elhajlást jelent a "rendszer"-től. Ebben az esetben a rendszerellenesség másképpen a szocializmus-ellenesség bélyege kerül a civil kezdeményezésekre, s ezeket egyre intenzívebb adminisztratív eszközökkel nemlegesítik. Ennek az önfejű politikának a társadalmi következményei beláthatatlanok - más szóval életveszélyesek - az egész berendezkedés szempontjából. A szigor, a rend, csend és fegyelem politikájának az lehet a következménye, hogy a rendszer alól egyre jobban kibújik a társadalom - különösen az érkező generációk tennék ezt tömeges mértékben, -, s vagy az önpusztításba, az önfelszámolásba (például disszidálásba, nihilizmusba, kábítószerélvezésbe) menekülnek, vagy pedig a rendszerintegratív elvet szívósan fenntartó hatalmi intézményi rendszer ellen támadnak. Ellenreakciójaként annak, hogy az állam meg akarta bénítani a társadalmat, ebben az esetben a társadalom akarja majd megbénítani az államot. Következésképpen a variáció során a kooperatív társadalmi energiák felszámolódnak, az állampolgári felelősség megszűnik, kényszerűen szélsőségesse válnak az akaratok állam és civil szféra oldaláról egyaránt, megszűnik az egymás iránti lojalitás. Ezt az alternatívát nyugodtan nevezhetnénk katasztrófapolitikának.

2. Ám azt sem lehet állítani - s most már áttérek a második variációra -, hogy a jelenlegi is-is, pontosabban se-se politika fenntartása az állam, a hatalom részéről ne lenne

hosszabb távon csődpolitika. Jelenleg ugyanis arról van szó, hogy az állam a rendszerintegrációhoz ragaszkodva nem kíván lemondani a centralizált vezérlés monopóliumáról, - miközben tegyük hozzá, hogy a rendszereszmény állam általi megvalósíthatóságáról már szégyenlősen és halkán maga is lemondott -, ám azt már belátja, az erősödő válsághelyzet hatására, hogy a szociálintegratív, civil társadalmi energiák valamifajta becsatornázására szükség van - már csak az állam fenntartása érdekében is. Ugyanakkor viszont a rendszerintegráció struktúráisan kizárja annak a lehetőségét, hogy a szociálintegráció következetesen megvalósuljon. Ennek következtében a bontakozó civil társadalom érdekeinek figyelembevételével nagyjából úgy történik napjainkban, hogy az állam propagandisztikusan, szavakban egyre készségesebben és egyre harsányabban elismeri az alulról jövő törekvésel fontosságát, a gyakorlatban azonban továbbra is igen kevés mozgásteret kínál a civil társadalmi kezdeményezéseknek, az új generáció autonóm mozgásainak. Rögtön visszafojtja azokat, ha vélekedése szerint a rendszer- és államközpontúságot sértik az állampolgári mozgalmak, a fiatalok civil aktivitása.

A már szociálintegráció is, de azért még javában rendszerintegráció is politikája végső soron a se szociálintegráció, se rendszerintegráció valóságához vezet, s ebben az értelemben hosszú távon - vagy talán már rövidebb távon is - szintén alkalmatlan a válsághelyzet kezelésére, a krízis feloldására.

3. Végül a harmadik, s egyben megítélésem szerint az egyedüli kiutat jelentő alternatíva annak belátásán alapul, hogy a szociálintegráció elfogadása nemhogy veszélyeztetné a rendszerintegrációt, a szocializmus rendszerintegrációjának fejlődését, hanem egyenesen az egyetlen esélyt kínálja annak fennmaradására. A civil társadalmi kezdeményezések ugyanis nem sérteni, támadni kívánják az államot, hanem az állami döntéshozatalba be akarják integrálni a társadalom különféle

érdekeit. Másképpen, egyszerűbben szólva, a berendezkedés demokratizálódását sürgetik. Az állam éppen a civil-társadalmi törekvések integrálásával válhat valóban olyan politikai állammá, amely nem pusztán valamiféle kiüresedett általánosságot, eszményt képvisel, hanem a valóságos érdekek egyeztetésén keresztül vállalkozik a társadalom fő és jogos organizátora szerepkörére.

E változás egyik kulcsmozzanata egyébként abban ragadható meg, hogy a hatalmat képviselő párt, amely valaha a civil társadalom része volt, mint mozgalom, s amely tulságosan "felcsúszott" az állami szférába, újra visszatérjen valóságos, mozgalmi kiindulópontjára, vagyis a civil társadalomba, s az ott megjelenő érdekek, nézetek, törekvések integrálása után kerüljön újra át a hatalmidöntéshozó szférába. Így voltaképpen a párt demokratikus közvetítő tevékenységén keresztül létrejöhetne a szükséges konszenzus állam és civil (vagy magán) társadalom között, ami a legjobb garanciája lenne annak, hogy az állampolgárok, s témán szempontjából jelesül az érkező generációk, a fiatalok elfogadják a párt hatalmi szerepét a politikai-társadalmi intézményrendszerben, s ezen az alapon ne formálisan, hanem tartalmasan támogassák a rendszert, (a szocializmus rendszere) társadalmi megteremtésének elvét.

Ebben az esetben, a párt ilyen demokratizálódó politikájának kialakulása esetében az új generációk a civil társadalmi mozgalmakat minden bizonnyal nem az állammal szemben kezdeményeznék, sőt vélhetően elfogadnák az állami irányítás rájuk is vonatkozó szükségességét. Csak ha megmarad a jelenleg is már omladozó rendszerintegratív politika, akkor valóban várható az - bár a világért se várjuk! -, hogy az autonóm ifjúsági törekvések a társadalmi integráció megteremtése érdekében az államhatalmi intézményrendszer megsértését vagy felbomlasztását sem zárják ki a mozgalmi cselekvés alternatívái közül.

Végül is, mindezekből következően - úgy vélem -, aligha vitás, hogy a három alternatíva közül csak a harmadik tart-
ható a jövő politikájának, éspedig azért, mert ez nem kataszt-
rófa- vagy csődpolitika, hanem a szó legszorosabb értelmében
társadalompolitika. Lényege abban ragadható meg, hogy nem a
társadalmat rendeli alá a rendszer érdekeinek, hanem a rend-
szert a társadalom érdekeinek, azaz a rendszer társadalma
helyett a társadalom rendszere valósul meg.